

odnos talijanskih postrojbi prema različitim etničkim skupinama. Na koncu, autori vrlo trezveno zaključuju da su često talijanske akcije bile vrlo loše isplanirane, dok se istovremeno u kontekstu natjecanja Kraljevine s drugim velikim silama gotovo svaki pokušaj dobivanja strateški važnijega teritorija pokazivao bezuspješnim. Knjigu dodatno obogaćuju sadržaji poput geografskih karata analiziranih teritorija, kazala imena i detaljnoga popisa literature, koji će svakome tko bude zainteresiran ovom tematikom pomoći pri boljem razumijevanju talijanske politike poslije Prvoga svjetskog rata.

Djelo *La vittoria senza pace. Le occupazioni militari italiane alla fine della Grande guerra* vrlo detaljno i opširno istražuje izrazito kontroverzno razdoblje talijanske povijesti na međi između liberalizma i fašizma. Upravo u toj činjenici leži posebnost ovoga djela, čiji autori pomno i distancirano analiziraju sve procese koji su u delikatnoj fazi svjetske povijesti krojili budućnost Apeninske Države. Navedeno gotovo sveobuhvatno istraživanje poslijeratne vanjske politike Kraljevine Italije sasvim sigurno zaslužuje važno mjesto u talijanskoj historiografiji, ali se istodobno zbog svojega međunarodnoga karaktera nameće kao štivo koje će pronaći svoje mjesto na policama svih koji budu htjeli znati više o Europi nakon kraja Velikoga rata.

Diego Han

Lino Vivoda, *In Istria prima dell'esodo. Autobiografia di un esule da Pola*, Imperia: Edizioni Istria Europa, 2013., 227 str.

U izdanju Edizioni Istria Europa objavljena je 2013. knjiga Lina Vivode, rodenoga Puljanina i bivšega predsjednika Slobodne Općine Pula u egzilu, *In Istria prima dell'esodo. Autobiografia di un esule da Pola* (*U Istri prije egzila. Autobiografija jednoga pulskog ezula*). Podnaslov nas knjige upućuje na to da se radi o autobiografiji, što podrazumijeva korištenje faktografije i dokumenata te isticanje vlastitih stajališta po nekim pitanjima. Time se, prema formi, izdanje razlikuje od memoara (kao posebnoga oblika autobiografije), koji se oslanjaju isključivo na vlastita sjećanja i uspomene. Možemo ustvrditi da su upravo vlastiti pogledi i želje utjecale na metodološku nekonzistentnost autora, koja se sve više uočava kako se događaji kronološki bliže 1947. godini i odlasku u Italiju velike većine Talijana, pa tako i Vivode, iz Pule, koja postaje dijelom

Jugoslavije. Pojedine epizode opisuju se iz osobnoga sjećanja, druge posredno kroz reproduciranje razgovora s autorovim bližnjima i poznanicima, a treće kroz pisane, uglavnom publicističke izvore. Korištena stručna literatura je oskudna; u brojčano skromnim bilješkama upotrebljava se selektivno, uglavnom u svrhu potvrde osobnih razmišljanja, pretpostavki i stavova.

Knjiga je podijeljena u četiri poglavlja: „Anteguerra“ („Predratno razdoblje“, 7-79), „Guerra!“ („Rat!“, 81-108), „Pace?“ („Mir?“, 109-179), „Esodo“ („Egzil“, 180-207).

Prvo je poglavlje Vivoda otvorio kratkim pregledom istarske povijesti, s naglaskom na utjecaj antičkoga Rima i Mletačke Republike na razvoj istarskih prostora. O zbivanjima nakon Prvoga svjetskoga rata i nasilnim metodama preuzimanja vlasti od strane fašista u Italiji pa tako i Istri autor je naveo tek sljedeće: „(..) u Puli su dva dana nakon govora Benita Mussolinija u Politeami Ciscutti (pulskom kazalištu, op. M. R.) 21. rujna 1920., fašisti uništili Radničku komoru, tipografiju komunističkih novina *Il Proletario*, sjedište Udruženja mladih socijalista, kao i drugih lijevo orijentiranih udruga, a kao reakciju na ubojstvo jednoga karabinjera. Slično se događalo i s drugim ljevičarskim udruženjima diljem Italije.“ O negativnim aspektima fašizma, silom nametnutoj talijanizaciji Hrvata i Slovenaca, internaciji svećenika itd., u daljnjem tekstu neće biti riječi. Pitanje promjene prezimena, pak, naziva se kontroverzom, koja datira još u mletačko razdoblje, ne spominjući pritom zakonske regulative koje je po tom pitanju donijela fašistička Kraljevina Italija.

Nakon povijesnoga uvoda Vivoda se posvetio sjećanjima na svoje bližnje, roditelje, braću i sestre, tete, bake i druge članove uže i šire obitelji. Uz privatne fotografije čitatelj se upoznaje sa životnim putem njegove majke Francesce, krojačice-majstorice koja je radila za obitelji časnika Mornarice, oca Riccarda, specijaliziranoga tehničara zaposlenoga u pulskom brodogradilištu, mlade sestre Darije, brata Sergia i najmlade sestre Grazije. Živa su i topla sjećanja na baku Mariju, koja je s Vivodom živjela u Ulici Sergijevaca na br. 1 (kraj Foruma) dok mu je majka bila bolesna. Vodila je pekaru i prodavaonicu mlijeka u Via Abbazia (današnjoj Ulici Benediktinske opatije) unutar starogradske jezgre, porušene u savezničkom bombardiranju Pule za Drugoga svjetskog rata. Dijelom kroz biografske podatke, dijelom kroz razne dogodovštine, autor se dotiče i drugih bližnjih mu osoba, pa i za kasnijega, poratnoga razdoblja, koje vremenski izlazi iz okvira ove knjige, ali na zanimljiv način prikazuje njihove sudbine.

Slijedi dio posvećen djetinjstvu, školi, igri, odlascima na kupanje i mladenačkim nepodopštinama. Pulske ulice bile su u to vrijeme, 30-ih godina, pune zaigrane *mularije discalse* (bosonoge dječurlije). Taj se termin koristio za djecu seljaka koji su krajem XIX. st. dolazili u grad kao radnici u Arsenalu i brodogradilištu, a često su hodala bez obuće, kako bi je očuvali. Međutim, termin je preživio i u prvoj polovici XX. st. neovisno o činjenici da takvoga siromaštva uglavnom više nije bilo. Česte su bile i nevine borbe između dječaćkih „bandi“, raspoređenih prema gradskim četvrtima, u kojima je sudjelovao i sam Vivoda. Kao i svi njegovi vršnjaci, u školi je prošao kroz fašističku edukaciju. U sjećanju mu je ostao dan kada je početkom jedne školske godine 30-ih godina po prvi put odjenuo crnu košulju i uniformu Balille (krovne fašističke organizacije za mladež). Uzbuđeno korajući do škole Dante Alighieri (današnja Osnovna škola Centar), ponosno je pozdravljao sve poznanike, a pridruživši se ostalim učenicima u školskoj dvorani položio je prisegu Duceu. Brojni su školski kolege, učitelji, prijatelji i susjedi kojih se prisjeća u nastavku teksta.

Možemo istaknuti i anegdotu vezanu za njegovu susjedu Antoniettu, koja je pomagala obitelji u kućanskim poslovima, a prema autorovu navodu radilo se o zanesenoj komunistkinji. Jednom prigodom, neposredno pred odlazak obitelji Vivoda iz Pule 1947. razgovarala je s autorovom majkom nagovarajući je da ostanu u gradu. Na to je gospođa Francesca odgovorila: „Nikad s komunistima, radije mrtva.“ Gospođa Antonietta joj je uzvratila protupitanjem: „A što ćete učiniti kada komunizam dođe i u Italiju?“, na što joj je odgovorila „Otići ćemo u Australiju.“ Uporna komunistkinja nastavila je propitivati: „A što ćete napraviti kada komunizam zavlada čitavima svijetom?“, na što je dobila odgovor „Otići ćemo makar na Mjesec, ali nikad s komunistima. Bolje mrtvi!“

Velik je trag u njegovu djetinjstvu ostavilo Gračišće, rodno mjesto majke Francesce, u koje je odlazio na ljetne praznike i gdje je naučio ponešto od domaćega hrvatskoga govora, odnosno dijalekta.

Drugo poglavlje započinje osvrtnom na 10. lipnja 1940., dan stupanja Kraljevine Italije u rat, kada mu je otac na pulskoj rivi rekao: „Dobro gledaj jer ovakav prizor više nećeš imati prilike vidjeti.“ Naime, te su večeri svi brodovi u luci bili svečano osvjetljeni, Kraljevska mornarica slavila je godišnjicu pothvata kraj Premude (potapanje austro-ugarskoga bojnog broda Szent István 1918.), a svega je nekoliko sati prije Mussolini objavio ulazak u

rat. Svakako je zanimljiv, i u historiografiji nedovoljno obrađen, podatak o evakuaciji Rijeke u travnju 1941. s objavom rata Jugoslaviji. Deseci motor-nih brodova tom su prilikom Riječane doveli u Pulu. Već sljedećega se dana obitelj Vivoda zaputila privremeno u Gračišće, gdje su trebali biti na sigurnom. U Gračišće se autor vratio u ljeto nakon školske godine 1942./1943., gdje je dočekaao uhićenje Mussolinija 25. srpnja te kapitulaciju Italije 8. rujna 1943. godine. O povijesnim Rujanskim odlukama donesenim u Pazinu 13. i 25. rujna ističe kako nisu legitimne jer je „četrdeset partizana sebi uzelo za pravo da predstavlja glas istarskoga naroda“. Nastavlja se s opisivanjem bacanja mještana u jame nedaleko od Gračišća 21. i 22. rujna te potom dolaska njemačkih postrojbi u gradić 5. listopada 1943. godine. Činjenica da je autorov otac izvrsno govorio njemački te da je mogao dokazati da je zaposlen u pulskom brodogradilištu, spasila je obitelj Vivoda od odlaska u njemačke logore. Naime, od tridesetak Gračiščana koji su završili u Dachauu, preživjelo je tek njih četvero.

Vrativši se potom u Pulu, obitelj je uskoro morala strahovati od savezničkih avionskih bombi. Prvo se bombardiranje dogodilo 9. siječnja 1944., o čemu piše: „Bila je nedjelja i igrao sam nogomet na malom igralištu (...), kada sam oko 10 sati čuo sirene kako tule zbog zračnoga napada. Prilično brzo sam se uputio kući, iako još nismo imali osjećaj što se nakon toga može dogoditi. Došavši kući stavio sam na rame sivu naprtnjaču koju mi je otac dao za potrebe zračnih uzbuna: sadržavala je rezervno donje rublje, jednu deblju majicu za boravak u skloništu i četiri paketa prepečenca (...). Na vrijeme sam stigao do skloništa i započeo uobičajene *ćakule* sa susjedima. Bilo je 11.15 (...), kada je započelo prvo bombardiranje u mom životu.“ Bombardiranja će se nastaviti do kraja rata, uz velike ljudske žrtve i infrastrukturne štete, o čemu se čitatelja upoznaje na sljedećim stranicama. Možemo istaknuti i jedan slučaj kada je autor nakon zračne uzbune spasio djevojčicu od sigurne smrti, koja je zadesila ostale članove njezine obitelji.

U nastavku se Vivoda osvrće na posljednje dane rata, prenoseći u cijelosti manifest njemačkoga admirala Wauea građanima Pule, te naposljetku predaju njemačke vojske na Muzilu 7./8. svibnja 1945. godine. Pritom je mnogo više prostora posvećeno ubojstvima koje su partizani počinili pred kraj te nakon rata – za što se ne navode nikakva povijesna vrela – nego žrtvama nacifašističke okupacije.

Treće poglavlje, koje se bavi poratnim političkim događajima u gradu i šire, započinje opisom dolaska prvih jugoslavenskih rukovodilaca u Pulu 2. svibnja i osnivanjem Gradskoga narodnooslobodilačkog odbora – Comitato Popolare di Liberazione sljedećega dana te potom održavanjem projugoslavenske manifestacije u Areni 13. svibnja 1945. Sam se autor u Pulu iz Gračišća vratio sredinom svibnja. Za Talijane, koji su činili većinu pulskoga stanovništva, navodi da ih je u to vrijeme nova vlast bila desetkovala. Između ostaloga piše: „Tisuću je Puljana kamionima prevezeno u unutrašnjost Istre, gdje su bačeni u strašne kraške jame: u *fojbe!* Drugi su bili prisiljeni hodati u koloni prema Jugoslaviji te su mučeni ili ubijeni vatrenim oružjem onda kada bi, izmoreni, pali na zemlju.“ Takvi ili slični navodi u knjizi su česti, ali ne upućuju čitatelja na izvore ili literaturu, izuzev kraćih izvoda iz publicistike. Četrdeset i pet dana jugoslavenske vlasti završilo je 16. lipnja 1945., kada grad preuzima Anglo-američka uprava. To je dovelo do sukoba između većinskoga protalijanskoga i projugoslavenskoga gradskog stanovništva na pulskim Giardinima, koji će se više puta ponavljati, uza sudjelovanje i organizaciju raznih udruženja, do konačnoga rješenja na Pariškoj mirovnoj konferenciji 10. veljače 1947. godine. Na njezin ishod, koji je predviđao priključenje Pule Hrvatskoj, odnosno Jugoslaviji, navodi se u knjizi, utjecala su i različita gledišta talijanskih delegata na Konferenciji: „Amoroso (talijanski delegat, op. M. R.) je, pak (za razliku od drugoga delegata, De Bertija, op. M. R.), dalekovidnom politikom i realističnom analizom predlagao žrtvovanje kako bi došlo do kompromisa koji bi barem zapadnu Istru sačuvao od slavenizacije.“

U poratnom je vremenu Vivoda, tada tinejdžer, svjedočio slomu i osudi fašističkoga sustava u kojem je bio odgojen i obrazovan. Međutim, izostalo je njegovo kategoričko odbacivanje legitimnosti i opravdanosti takvoga sustava: „To, međutim, nije značilo da sam ja tada mislio da je fašizam, prije svega zbog njegova početna agresivna oblika svojstvena epohi, bilo moguće ponovno uspostaviti. Nije više bilo karizmatičnoga Vođe i nedostajalo je ljudi (desetkovanih zbog njihova ubijanja neposredno nakon rata), malo je bilo preživjelih. Fašizam je, nadalje, preuzeo izazov i konkretno riješio probleme svojega doba.“

Posebno se u pamćenje autoru urezala večer 15. kolovoza 1946., kada je pulska *Lega Nazionale* organizirala sportsko-glazbenu manifestaciju u prepunoj Areni. Na simboličkoj razini bio je to rastanak pulskih Talijana od

svoje ga grada. Samo tri dana kasnije uslijedila je nezabilježena katastrofa u pulskoj povijesti, kada je u uvali Vargarola došlo do eksplozije uskladištenih bombi s najmanje 63 poginula, među kojima je bio i Vivodin mladi brat Sergio, te više desetaka ranjenih i ozlijeđenih Puljana, o čemu se čitatelja podrobno upoznaje. Zbog osobne obiteljske tragedije u knjizi je mnogo prostora posvećeno predstavljanju rezultata autorove istrage koja je provedena u smjeru razjašnjavanja uzroka eksplozije, odnosno ključnom pitanju je li bila podmetnuta ili nije. Najzanimljiviji dio, koji je, ponovno, teško provjerljiv, jest onaj gdje Vivoda, pozivajući se na razgovor s novinarom Glasa Istre Davidom Fištrovićem vođenim 1999., navodi da je za atentat na Vargaroli „zaslužan“ Ivan (Nini) Brljafa, član OZNA-e. Potonji je, navodno, nakon samoubojstva ostavio pismo u kojem priznaje svoje nedjelo, ali zbog straha za svoj život autor nije poduzeo akciju otkupa toga dokumenta. Zalaganjem pisca ove knjige, ali i drugih osoba, 16. rujna 1997. u Puli je postavljen spomenik žrtvama Vargarole.

Posljednje se poglavlje odnosi većim dijelom na odlazak Talijana iz Pule i atmosferu koja ga je pratila, ali se osvrće i na epizodu ubojstva britanskoga generala De Wintona 10. veljače 1947., koje je počinila Maria Pasquinelli, gdje autor pruža njezinu opširnu biografiju nastojeći shvatiti, ublažiti pa implicitno i opravdati njezin čin. Nakon 18. siječnja 1947. talijanska je vlada najavila prve mjere namijenjene izbjeglim Talijanima – njima 28.000 koji su odlučili napustiti Pulu u slučaju pripojenja grada Jugoslaviji. Razloge njihove odluke o odlasku iz Pule traži se u „moralnim vrijednostima: izboru građanskih sloboda, vjerskim slobodama, negiranim od komunizma, te domoljubnom izboru s ciljem održavanja talijanstva makar to značilo napuštanje rodne grude“. Odlazak brodom Toscana, koji je iz Pule tijekom veljače i ožujka u više navrata prevezio tisuće Puljana u Veneciju i Anconu, otkuda su odlazili u druga mjesta na Apeninima, nije uvijek završavao dobrodošlicom na zapadnojadranskoj obali, za što su dijelom krivi i tamošnji mediji koji su ih prikazivali u lošem svjetlu. Autor se s obitelji na brod ukrcao 15. veljače, da bi sljedećega dana, za neobično hladna zimskoga jutra, napustio pulsku luku. Posljednji masovni odlazak pulskih Talijana, njih stotinjak, koji su u gradu ostali jer su bili neophodni za administrativni i tehnički rad gradskih službi, dogodio se 15./16. rujna 1947. godine. S tim je datumom, kako se navodi u posljednjem odlomku knjige, „svjetleća bijela talijanska zvijezda, koja je nakon oslobođenja sjajila na zgradi Municipija

slavljenički obasjavajući grad, zamijenjena u tamnoj tišini noći, u jednom mrtvom gradu, crvenom jugoslavenskom zvijezdom podignutom na najviši gradski krov.“

Zaključno, knjiga Lina Vivode *In Istria prima dell'esodo* je prije svega, kao što je to i navedeno u podnaslovu, autobiografsko djelo i kao takvo ga treba čitati. Pisano publicističkim stilom, uz mnoge zanimljive i vrijedne zapise iz autorova djetinjstva, ono nam približava život na pulskim ulicama i bezbrižnost pulske *mularije* 30-ih i početkom 40-ih godina prošloga stoljeća. Povijesno gledano, kao svjedok vremena, Vivoda donosi i sjećanja i utiske oko ključnih događaja u Puli za vrijeme i nakon Drugoga svjetskoga rata, približavajući nam dramatiku koju je sa sobom donijela promjena državnih i geopolitičkih odnosa na ovim prostorima. Međutim, autorova analiza tih zbivanja snažno je uvjetovana njegovim osobnim gorkim iskustvom, nemogućnošću uživanja političkih sloboda kod nove jugoslavenske vlasti, pogibijom njegova mlađega brata u eksploziji na Vargaroli 1946. te naposljetku odlaskom iz rodne Pule 1947. u Italiju, što je nesumnjivo utjecalo na ograničenost pogleda na kompleksnu problematiku razmatranoga razdoblja.

Milan Radošević

**William Klinger, *Teror narodu. Povijest OZNE, Titove političke policije*,
Zagreb: Večernji list, 2014., 171 str.**

Knjiga *Teror narodu. Povijest OZNE, Titove političke policije* Williama Klingera, prvobitno objavljena na talijanskom jeziku (*Il terrore del popolo: Storia dell'OZNA, la polizia politica di Tito*, Trieste: Italo Svevo, 2012.), predstavlja pokušaj sintetiziranja glavnih značajki funkcioniranja Odjeljenja za zaštitu naroda (Ozna) formalno osnovanoga 1944., na temeljima već postojeće obavještajne i kontraobavještajne strukture u redovima jugoslavenskoga partizanskog pokreta, a rasformiranoga 1946. godine. Iz te je organizacije potom nastala Uprava državne bezbjednosti (Udba) i Kontraobavještajna služba jugoslavenske vojske (KOS).

William Klinger, prerano preminuli nekadašnji djelatnik rovinjskoga Centra za povijesna istraživanja – Centro di ricerche storiche, u knjizi je preskočio predgovor te izravno „uronio“ u problematiku, kvantitativno i